

Jan Hus a české národní školy v letech 1867–1918*

Miroslav Novotný

Karolinský mistr a betlémský kazatel Jan Hus se v průběhu času dočkal řady přívlastků i protikladných hodnocení.¹ Kořeny v obecném povědomí dodnes převažujících výkladů Husovy postavy musíme hledat v minulosti mentálně ne až tak vzdálené naší současnosti, v „dlouhém“ 19. století, jehož residua jsou i v naší době stále přítomná, byť ne vždy plně vědomá. Osvícenské hodnocení Husa jako středověkého církevního a jazykového reformátora v podstatě bez větších změn přetrvало až do poloviny 19. století. Nový impulz pak přinesla až revoluční léta 1848–1849 a následující desetiletí. Završení českého národního emancipačního procesu ve druhé polovině 19. století se pochopitelně neobešlo bez historických, resp. historizujících reminiscencí, jejich prostřednictvím si česká společnost utvářela své vlastní historické povědomí sama o sobě a o svém místě mezi ostatními evropskými národy. Husitská éra coby vrcholný bod českých dějin se tak stala neodmyslitelnou součástí dobových politických a ideových zápasů.

Do obecného povědomí se husovská tematika dostávala nejen prostřednictvím politických aktivit a veřejných vystoupení, ale též četbou odborné a krásné literatury, časopisů, kalendářů i denního tisku. A v neposlední řadě zde patřilo důležité místo škole a školním učebnicím dějepisu. Zatímco různé vlastenecké manifestace či četba historických spisů a románů vyžadovaly nezbytnou vlastní aktivitu, zájem a ochotu, povinná školní docházka se dotýkala takřka všech dětí jednotlivých populačních ročníků bez ohledu na jejich osobní preference. Zkusme si tedy přiblížit, jak vypadala výuka dějepisu na nižších školách v českých zemích v posledním půlstoletí existence habsburské monarchie, z jakých učebnic děti čerpaly informace o minulosti vlastního národa včetně husitské epochy a osobnosti Jana Husa a jak vypadala příprava učitelů národních

* Tento text vznikl v rámci řešení projektu GA ČR r. č. 14-26999S.

¹ Jaroslav ŠEBEK, „Ideové a politizující reflexe husovské tradice v 19. století a na počátku 20. století,“ in Zdeněk KUČERA – Tomáš BUTTA (ed.), *Mistr Jan Hus v proměnách času a jeho poselství dnešku*, Praha: Církev československá husitská, 2012, s. 139–145.

škol, kteří svým žákům poznatky o národní minulosti předávali na základě používaných učebnic, doporučovaných čítanek i vlastní četby.

1. ELEMENTÁRNÍ ŠKOLSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH V 19. STOLETÍ

Základy českého školství moderního věku byly položeny již ve druhé polovině 18. století. Změny se dotýkaly škol všech stupňů, avšak jakkoli byly významné reformy realizované v oblasti vyššího a středního školství, jejich bezprostřední dopad na život společnosti byl, vzhledem k jejich přetrvávající exkluzivitě, zatím jen velmi omezený.²

Naproti tomu důsledky reformy primárního školství významně ovlivnily každodenní život širokých vrstev obyvatelstva. Postupně vybudovaná hustá síť elementárních škol spolu s povinnou školní docházkou pro všechny děti od šesti do dvanácti let se stala významným a trvalým nástrojem uplatňování vlivu státu po celé zemi.³ Vedle vlastní vzdělávací funkce zde již od konce 18. století vystupuje do popředí především sociopolitické a disciplinační poslání reformované rakouské primární školy. Škola tedy měla své žáky především vychovávat, formo-

² Zatímco v roce 1816 navštěvovalo všech 25 gymnasií v Čechách téměř 4 800 chlapců, tak v roce 1870 studovalo v Čechách na 26 jazykově českých gymnasiích a reálkách (14 klasických a 4 reálných gymnasiích a 8 reálných školách) přibližně 7 000 mladíků. A ačkoli ve školním roce 1913/1914 již bylo na jazykově českých 21 klasických a 23 reálných gymnasií a 30 reálkách v Čechách zapsáno více než 21 000 studujících, přesto se stále jednalo jen o malý zlomek mladých lidí příslušných populačních ročníků. Vedle českých škol zde působilo rovněž 32 německých klasických i reálných gymnasií a 16 německých reálek. Srov. Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů II.*, Praha: Matice česká, 1918, s. 370–373, a též Jan HAVRÁNEK, „Česká, polská a slovenská inteligence v Rakousko-Uhersku: Srovnávací studie,“ in *Česká akademie věd a umění 1891–1991. Sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti*, ed. Jiří Pokorný – Jan Novotný, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 1993, s. 47, a též, „Role gymnázií při vytváření kulturní elity českého národa v 2. polovině 19. století,“ in *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně*, Semily: Státní okresní archiv Semily pro Lepařovo gymnázium v Jičíně, 2000, s. 63–64.

³ Povinnou docházku ovlivňovala řada faktorů (zejm. hustota školní sítě, zájem rodičů, dohled státu a vrchností, sociální situace rodiny a zapojení dětí do hospodářství), teprve půlstoletí po jejím zavedení tak počet dětí v Čechách pravidelně navštěvujících školu přesáhl hranici 90% ze všech školou povinných dětí (93% v roce 1834). Srov. Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství I*, Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1928, s. 78, a též Josef HANZAL, „Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848,“ *Sborník archivních prací* 26 (1976): 234.

vat jejich postoje a vést je k pořádku, pílí, šetrnosti, poslušnosti, čistotě a slušnosti tak, aby z nich vyrostli zbožní, mravní, poslušní a pracovití občané. Hlavní prostředek zdárné mravní výchovy školní mládeže tak logicky představovala výuka náboženství, oproštěného od barokní okázalosti, a také výuka dějepisu či vlastivědy. Z disciplinační funkce školy vyplýval rovněž zvýšený důraz na úctu k autoritám, v první řadě k panovníkovi a státu. Autoritou svého druhu se staly rovněž školní učebnice a čítanky přinášející žákům nepochybné a objektivní poznatky o světě kolem sebe, které v nich měly dále posilovat všechny žádoucí vlastnosti a hodnoty. Na tomto zaměření nižšího školství v podunajské monarchii nic podstatného nezměnily ani významné reformy, které přinesla druhá polovina 19. století.⁴

K důležitým změnám uskutečněným v rámci tzv. Hasnerových reforem mj. patřilo již v roce 1866 přijaté rozhodnutí, že na veřejných školách v českých zemích bude výuka probíhat pouze v jednom ze zemských jazyků, což vedlo ke zrušení utrakvistických škol a zřizování škol jednojazyčných. Druhá polovina 19. století, která přinesla v souvislosti s pokračující modernizací společnosti velký rozmach nižšího a středního školství v českých zemích, tak umožnila především výrazný nárůst počtu jazykově českých škol. V případě národního školství bylo v roce 1910 v Čechách evidováno celkem 3 261 českých obecných škol (chlapeckých, dívčích i smíšených).⁵ Tříleté měšťanské školy, které představovaly vyšší stupeň národních škol a byly tudíž méně dostupné pro venkovské a nemajetné děti, měly žáky připravovat pro praxi či další studium na odborných školách (zejména průmyslových či rolnických) a také na učitelských ústavech. Jejich počet byl pochopitelně výrazně nižší – v Čechách v téže době působilo celkem 374 českých měšťanek (chlapeckých a dívčích).⁶

Poměry národního školství nově upravoval Zákon o obecných školách ze 14. května 1869, kdy byla mj. povinná školní docházka pro-

⁴ „Vychování – toť nejmocnější moment v úkolu školy obecné. Po něm jde teprve vyučování. [...] onen moment, vychovávat, sice všemi předměty se vine a nikde opomenut býti nesmí; avšak mimo náboženství shledáme, že pouze ve dvou předmětech vystupuje v nejpřínějším smyslu, v nejjasnějším světle. Jest to mravoučná četba a dějepis.“ Ladislav Josef Kovářiček, *O učbě dějepisné z českých a rakouských dějin na škole obecné*, Praha: Fr. A. Urbánek, 1890, s. 8.

⁵ V roce 1862 bylo v Čechách celkem 2 018 českých, 142 utrakvistických a 1 705 německých obecných škol. ŠAFRÁNEK, *Školy české II.*, s. 186–187 a 325–327.

⁶ České národní školy v Čechách navštěvovalo v roce 1910 více než 686 000 chlapců i dívek, srov. tamtéž, s. 328.

dloužena o dva roky (do čtrnácti let věku dítěte) a byly zavedeny nové vyučovací předměty.⁷ Zákon rovněž stanovil, že v každém školním okrese mají být vedle jedno- až osmitřídních obecných škol zřizovány též trojtřídní měšťanské školy navazující na pátou třídu obecné školy. Poslední významnější úpravy rakouského nižšího školství před rokem 1918 proběhly v roce 1883 v důsledku přijetí tzv. Školní novely a také v letech 1895 a 1915, resp. 1907, kdy byly schváleny nové osnovy pro obecné školy a v posledním případě i pro měšťanské školy.⁸

Navzdory výše uvedeným předpisům nebyla výuka na národních školách všude stejná. Rozdílly byly jak v učebních plánech obecných a měšťanských škol, tak i v počtu hodin a předmětů vyučovaných v malotřídních a více třídních obecných školách či chlapeckých a dívčích školách, a to v neprospěch malotřídek, resp. dívčích škol. Velmi špatná situace pak byla především v případě vesnických malotřídek a zejména tzv. jednotřídních obecných škol dílných,⁹ kde týdenní hodinová dotace za osm let školní docházky byla až o 80 hodin nižší než ve více třídních školách, což mělo samozřejmě dopad na rozsah a hloubku předávaných poznatků v těchto školách a současně zvyšovalo význam správně zvolených učebnic.

⁷ V obecných a měšťanských školách se vyučovalo náboženství, vyučovací jazyk (na českých měšťanských školách též němčina jako nepovinný předmět vedle dalšího cizího jazyka, zpravidla francouzštiny), zeměpis a dějepis, přírodopis a přírodopis, aritmetika, měřictví a rýsování, kreslení, psaní (v měšťanských školách krasopis), zpěv, tělocvik (později pro dívky nepovinný) a ženské ruční práce. Srov. Marie KRÁLÍKOVÁ – Josef NEČESANÝ – Václav SPĚVÁČEK, *Nástin vývoje všeobecného vzdělání v českých zemích*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 32, 124–126.

⁸ Zákon též umožňoval církvím, náboženským společenstvím, spolkům i jednotlivcům zřizovat soukromé školy a vyučovat na nich. Po splnění příslušných podmínek mohly tyto školy žádat o udělení práva veřejnosti. Touto cestou vznikla celá řada českých (nejen) národních škol (zejména dívčích). Blíže k proměnám školství před rokem 1918 Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech: Od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006, zvl. s. 119–126.

⁹ Jednotřídní škola dílná vznikla rozdělením jednotřídní školy s více než 50 žáky na dvě skupiny, které měly vyučování v různou dobu, srov. KRÁLÍKOVÁ – NEČESANÝ – SPĚVÁČEK, *Nástin vývoje*, s. 40.

2. OBRAZ JANA HUSA V UČEBNÍCÍCH DĚJEPISU ČESKÝCH NÁRODNÍCH ŠKOL

Jak tedy vypadala hodinová dotace dějepisu obecných škol a jaké učebnice byly používány? Do konce školního roku 1914/1915 byla v případě osmitřídni školy výuka dějepisu společně se zeměpisem předepsána podle upravených osnov z roku 1895 až od třetí do osmé třídy, přičemž ve třetí třídě jí byla vymezena pouze jedna hodina, ve čtvrté třídě již dvě a v posledních čtyřech třídách dokonce tři vyučovací hodiny. Poslední změna osnov obecných škol z roku 1915 zahrnuje výuku dějepisu a zeměpisu spolu s přírodopisem a přírodopisem do společného předmětu nazvaného vlastivěda vyučovaného od třetí do páté třídy s dotací dvě, tři a šest hodin. Teprve ve třech vyšších třídách obecné školy probíhala výuka dějepisu spolu se zeměpisem samostatně v rozsahu čtyř výukových hodin v každé třídě (s tím, že na dívčích školách byla snížena ve všech třech třídách o jednu hodinu). Osnovy škol měšťanských přiznávaly společné výuce dějepisu a zeměpisu ve všech třech třídách chlapeckých i dívčích škol vždy tříhodinovou dotaci, do které se v případě dějepisu musel vejít výklad obecných dějin všech historických epoch s důrazem na dějiny habsburské monarchie včetně českých dějin.¹⁰ Při výkladu látky vyučující vycházeli jednak z vlastních poznatků získaných během studia na učitelských ústavech, jednak z další vlastní četby odborné i krásné literatury a v neposlední řadě z doporučených čítanek a učebnic, které byly pro potřeby národních škol vydávány – jejich autory bývali zpravidla gymnasiální profesori či učitelé národních škol a také školení univerzitní historici.

Od poloviny 19. století do roku 1918 byly na českých národních školách používány různé dějepisné učebnice – rozdílně dle stupně školy a tříd. Podívejme se nyní, do jaké míry do textu učebnic pronikaly informace o klíčové osobnosti husitské éry, o Janu Husovi. Vedle různých vlastivědných přehledů a obrazů z dějin¹¹ patřily v šedesátých letech 19. století k nejstarším učebnicím používaným na národních školách útlé publikace holického učitele Martina B. Hornhofa. Ten se Husem a husitstvím zabýval v kapitolkách věnovaných čtyřem českým panovníkům počínaje Václavem IV. a Zikmundem, přes Albrechta Habsburského

¹⁰ K hodinovým dotacím srov. ŠAFRÁNEK, *Školy české II.*, s. 272–273 a 278–279.

¹¹ Např. Matěj Radoslav Kovář, *Obraz vlasti české: Země- a dějepisné vypravování vlastenecké mládeži škol národních*, Olomouc: Eduard Hölzel, 1870, 101 s.

a Ladislava Pohrobka až k Jiřímu z Poděbrad (s. 31–36). Husovi se nejvíce věnuje na s. 32 a 33 – souhrnně bez jakéhokoli hodnocení zde uvádí jeho kritiku církve, vztah k Viklefovu učení, zdůrazňuje jeho pohnutky a zásluhu o vydání Dekretu kutnohorského, odchod z Prahy a působení na venkově, kostnický proces a prohlášení za kacíře. Podobně stručně, jen s dílčím protiněmeckým akcentem, informuje též o rozmachu husitského hnutí, husitských válkách i jejich konci.¹²

Naproti tomu učebnice učitele hlavní školy u sv. Petra v Praze, Jana V. Poklopa, je nejen obšírnější, ale i hodnotící.¹³ V kapitole nazvané „Mistr Jan Hus“ (s. 65–67) podává jak poznatky o Husově původu, vzdělání, zbožnosti či skromnosti, jeho kritice církevních nedostatků, hájení Viklefa i kostnickém procesu včetně popravy, tak rovněž připomíná zásluhy husineckého rodáka o české písemnictví a český jazyk, neboť „byl nejsmělejší vlastenec a jazyka a národa svého velkým zastavatelem“. I Poklop opěvuje a vysoce hodnotí (též v protiněmeckém tónu) vojenské úspěchy husitů (s. 67–74).

Jedním z předních autorů hojně vydávaných učebnic dějepisu pro národní školy byl německy píšící historik, archivář a profesor pražské univerzity Antonín Gindely. V sedmdesátých letech 19. století sepsal dějepisné učebnice pro 6.–8. třídu obecných a měšťanských škol, které do češtiny přeložil a upravil Matěj Radoslav Kovář, rovněž autor dějepisných učebnic a vlastivědných příruček pro národní školy.¹⁴ Ve druhém díle určeném žákům sedmých tříd, který je doveden do roku 1814, je husitská problematika zmíněna jen velmi kuse. V kapitole věnované papežskému schizmatu a císaři Zikmundovi, jehož roli v soudobé politice hodnotí pozitivně, Antonín Gindely uvádí, že basilejský koncil se zabýval obnovou církevní jednoty, odstraněním zlořádů v životě církve a také neklidem vzešlým z učení Mistra Jana Husa. V důsledku Husova upálení se císař musel též vypořádat s husitským hnutím v Čechách a teprve když bylo Čechům basilejským koncilem povoleno přijímání podobojí, přijali Zikmunda za krále (s. 47 a 48). Podobný přístup najdeme též při listování Gindelého trojdílnou učebnicí pro měšťanské

¹² Martin Boh. HORNHOF, *Stručný dějepis Čech: Pro školní mládež*, Praha: I. L. Kober, 1869, 2. vyd., 48 s. (zde cit. ze 3. vydání z roku 1870).

¹³ Jan V. POKLOP, *Dějepis pro mládež československou na národních a občanských školách*, Praha: Mikuláš Knapp, 1872 (5. vydání), 107 s.

¹⁴ Antonín GINDELY, *Dějepis pro školy obecné a měšťanské: Díl 2. Obrazy a příběhy z dějin středního a nového věku se zvláštním zřetelem k dějinám rakouským pro 7. třídu rakouských škol obecných a měšťanských*, Praha: F. Tempský, 1876, 123 s.

školy z osmdesátých a devadesátých let 19. století, které do češtiny převěděl a upravil Josef Vávra, profesor soběslavského učitelského ústavu.¹⁵ V prvním díle je Hus krátce uveden pouze v podkapitole nazvané „Válka Husitská 1419–1434“ (s. 60–62). Podobně je tomu i ve druhém díle, kde je Jan Hus opět jen okrajově připomínán v kapitole věnované císaři Zikmundovi (čtyři řádky na straně 47). Zatímco Hus je v obou případech stručně zmiňován jako kritik církevních nepořádků a kacíř, jehož smrt se stala podnětem pro následné husitské bouře, husitům, jejich vojenským úspěchům i kořistnickým výpravám do sousedních zemí, schválení kompaktát, přijetí Zikmunda za krále i lipanské porážce či vládě Jiřího z Poděbrad je věnováno nepoměrně více místa.

František Kunstovný, profesor gymnasia v Litomyšli a pozdější okresní školní inspektor v Čáslavi, rovněž sepsal – sám či ve spolupráci s Františkem Šujanem – několik učebnic pro měšťanské školy. Janu Husovi věnoval v prvním díle vydaném v roce 1895 celou samostatnou kapitolku (s. 81–82), v níž nejprve popsal vnitrocírkevní krizi 14. století, aby následně Husa uvedl jako předního kritika těchto nepravostí, zdůrazňujíc též čistotu jeho mravů, píli a učenost i pevnost postoje při slyšení v Kostnici. Dále připomíná též smrt Jeronýma Pražského i to, že ačkoli Čechové s Husem ve všem nesouhlasili, přihlásili se k němu a po smrti Václava IV. povstali proti Zikmundovi. Následná léta husitských válek, ač zemi neprospěla, představují pro autora „slavnou dobu dějin českých“ zakončenou však vnitřním rozkolem a lipanskou porážkou.¹⁶ V podobném oslavném duchu husitské éry se nese též kapitola věnovaná husitským válkám ve 2. díle společné učebnice Františka Kunstovného a Františka Šujana z roku 1898. Oba autoři zde husitské bojovníky, kteří se s „nasazením života i statků“ hrdinně postavili za učení Husovo, přirovnávají k Řekům bojujícím proti Peršanům, zatímco osobnost betlémského kazatele je zmíněna ve dvou větách pouze jako příčina tohoto slavného vzepětí českého národa.¹⁷ František Šujan vydal v roce 1899

¹⁵ Antonín GINDELÝ, *Učebnice dějepisu pro školy měšťanské: Díl 1. Vypravování z dějin obecných*, Praha: F. Tempský, 1884 (5. vydání), 94 s.; též, *Učebnice dějepisu pro školy měšťanské: Díl 2. Vypravování z dějin obecných se zřetelem k dějinám domácím*, Praha: F. Tempský, 1895 (9. vydání), 103 s.; též, *Učebnice dějepisu pro školy měšťanské: Díl 3. Vypravování ze středního a nového věku se zřetelem k vývoji ústavy rakousko-uherské*, Praha: F. Tempský, 1891 (5. vydání), 98 s.

¹⁶ František KUNSTOVNÝ, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: Díl 1. Vypravování z dějin starého, středního a nového věku*, Praha: I. L. Kober, 1895, 92 s.

¹⁷ František KUNSTOVNÝ – František Šujan, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: Díl 2. Vypravování z dějin starého i středního a nového věku*, Praha: I. L. Kober, 1898, 96 s. (zde

třetí díl učebnice pro měšťanské školy, kde na s. 46–47 v krátkém shrnutí látky k husitským válkám stručně ve třech větách připomíná Husovo vystoupení proti církevním nepravostem, jeho spory s arcibiskupem i papežem, následné odsouzení a upálení, zmiňuje též vojenské úspěchy husitů, jejich nesvornost a následnou porážku „horlivějších“ z nich u Lipan. Vcelku hodně prostoru též věnuje na s. 47–50 přiblížení působení a učení Jednoty českých bratří.¹⁸

V závěru 19. století byly používány rovněž učebnice, jejichž autorem byl ředitel měšťanské školy v Golčově Jeníkově Josef A. Zelený.¹⁹ O Husovi a husitství se sice dočteme až ve třetím díle jeho učebnice pro měšťanské školy, zato však ve srovnání s předešlými texty podrobněji. Této problematice se autor věnuje ve dvou kapitolkách na s. 27–31 nazvaných „Král český Václav IV. a počátek reformace v Čechách“ a „Král Sigmund a války husitské“. Autor nejprve připomíná církevní nepořádky a jejich kritiky, zejména Jana Viklefa, který „horle proti zlořádům církevním, do věrouky zabočil a od křesťanského učení v některém směru se odchýlil“. Následující text pak přehledně informuje o Husově mládí, studiu, působení v Praze, jeho sporech s církevními představiteli kvůli Viklefovu učení a nesouhlasu s odpustky, vyhlášení interdiktů a Husově odchodu na venkov, slyšení před koncilem i celém průběhu Husova slyšení včetně popravy betlémského kazatele. Při líčení kostnického procesu uvádí, že Hus otevřeně odmítal papežskou moc i právo církve rozhodovat ve věcech víry a žádal, aby mu jeho bludy přítomní preláti dokázali na základě Písma a spisů církevních otců. Všimá si rovněž rozmachu husitského hnutí a jeho nejednotnosti, vyzdvihuje husitské vojenství a válečné úspěchy dosažené díky tomu, že husité bojovali za víru a vlast. Vítezství však byla zaplácena zpusťšením země a zničením mnoha staveb a památek z doby předchozí.

Na počátku 20. století žáci měšťanských škol dostali do rukou též trojdílnou učebnici z pera Františka Šembery a Jindřicha Koníře.²⁰ Ve

s. 52–55).

¹⁸ František Šujan, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: Díl 3. Vypravování z dějin starého, středního a nového věku*, Praha: I. L. Kober, 1899, 110 s.

¹⁹ Josef A. Zelený, *Učebnice dějepisu pro školy měšťanské: Díl 1. (pro 1. třídu). Obrazy z dějin věku starého, středního a nového*, Praha: F. Kytka, 1897, 79 s.; též, *Učebnice dějepisu pro školy měšťanské: Díl 2. (pro 2. třídu). Obrazy z dějin věku středního a nového*, Praha: F. Kytka, 1897, 70 s.; též, *Učebnice dějepisu pro školy měšťanské: Díl 3. (pro 3. třídu). Obrazy z dějin věku středního a nového*, Praha: F. Kytka, 1897, 84 s.

²⁰ František Šembera – Jindřich Koníř, *Obrazy z dějepisu všeobecného pro školy měšťanské: Díl 1. Pro první třídu školy měšťanské*, Praha: Bursík a Kohout, 1896, 68 s.; též, *Obrazy*

druhém díle na s. 32–35 ve dvou kapitolách nazvaných „Václav IV.“ a „Král Zikmund a Mistr Jan Hus“ se čtenář nejprve dobere kritického hodnocení vlády Václava IV. i církevních zlořádů, o jejichž nápravu usiloval Jan Viklef, Jan Milíč z Kroměříže i Jan Hus. Oproti předchozím učebnicím zde nechybí ani relativně obsírná zmínka o Dekretu kutnohorském. Nej přednější horlitem proti zlořádům byl právě Jan Hus, „muž mravů přísných a veliké výmluvnosti, jenž proslul i jako vlastenec a velebitel českého jazyka“. Následuje popis Husova působení v Praze a na venkově i průběhu kostnického koncilu, kde „při výslechu vyšlo na jevo, že Hus vskutku v některých věcech se uchýlil od učení katolického. A když od článků krivých nechtěl upustiti, prohlášen jest za kacíře i upálen na hranici dne 6. července 1415.“ Husova smrt vyvolala v zemi nepokoje, které přerostly v husitské války, které zemi velmi zpustošily.

Ještě před začátkem Velké války přišly do národních škol v českých zemích další dějepisné učebnice, jednou z nich byl též druhý díl *Dějepis pro měšťanské školy chlapecké* Josefa Horčíčky a Jana Nešpora.²¹ Autoři věnovali Husovi a husitství relativně velký prostor, kapitola o Janu Husovi zahrnuje 3 strany (s. 19–21), následující husitská éra více než 5 stran (s. 21–27). Hus je zde opět líčen jako skvělý řečník, přední horlitem proti zkaženosti, sám „vroucně zbožný a života vzorného“, jenž „chtěl i lid český mravně povznést“. Je připomínán též jeho podíl na vyhlášení Dekretu kutnohorského. Text dále souhrnně popisuje Husovu obhajobu v Kostnici a jeho odmítnutí uznat všechny články svého učení za kacířské a přísahou stvrdit, že je již více učit nebude. Následující kapitola přibližuje „náboženské hnutí husitské“, které „zasáhlo téměř veškerý národ český; víře katolické zůstali věrni toliko někteří šlechtici a Němci“. Autoři si dále všímají průběhu válek, husitského vojenství, smírného ujednání s církví i nesvornosti v husitském táboře. Připomínají na jedné straně zpustošení země, ale na straně druhé vyzdvihují husitské války jako nejslavnější vojenskou dobu českého národa a jeho posílení v zemi na úkor Němců i velké rozšíření českého jazyka, který „potlačil úplně i jazyk latinský“.

Ve stejném duchu, leč obsírněji, se nesou rovněž příslušné pasáže učebnice Marie Gebauerové, Antonína Jiráka a Antonína Reitlera z roku

z dějpisu všeobecného pro školy měšťanské: Díl 2. Pro 2. třídu školy měšťanské, Praha: Bursík a Kohout, 1898, 68 s.; týž, *Obrazy z dějpisu všeobecného pro školy měšťanské: Díl 3. Pro 3. třídu školy měšťanské*, Praha: Bursík a Kohout, 1899, 74 s.

²¹ Josef HORČIČKA – Jan NEŠPOR, *Dějepis pro měšťanské školy chlapecké: Díl 2. Vypravování z dějin středního a nového věku (do r. 1740)*, Praha: Unie, 1910, 107 s.

1909.²² Husovi je věnována samostatná kapitola (s. 21–25), husitským válkám až do lipanské bitvy další dvě kapitoly (s. 25–30). Pasáže o Husovi přinášejí fakticky stejné, jen na rozdíl od předchozí učebnice podrobněji podané, informace o reformátorově životě, působení i významu. Velkou pozornost autoři upínají k Husovu kostnickému procesu a jeho obhajobě před koncilem, kde nově zdůrazňují jeho postoj bojovníka za pravdu:

Sněm žádal, aby Hus své učení odvolal, avšak on nechtěl přísahou se zříci toho, o čem byl přesvědčen, že je pravda, nebo z čeho byl křivě obžalován a čemu nikdy neučil.

Rovněž další dvě husitské kapitoly v učebnici podrobněji rozvíjejí konstatování zmíněná již v učebnici J. Horčíčky a J. Nešpora (zejm. v případě husitského vojenství a důsledků husitských válek).

Trend naznačený v hodnocení předchozích učebnic se završil po roce 1918. Vznik republiky se vším protihabsburským a protikatolickým zápalen našel svůj výraz rovněž v nekritické glorifikaci husitství a jeho duchovního inspirátora, což se pochopitelně odráželo i ve školních učebnicích upravovaných a nově vydávaných v mladé Republice československé. Výše uvedená učebnice Gebauerové, Jiráka a Reitlera pro 2. třídu měšťanských škol byla hned po státním převratu přepracována dle nových osnov a v roce 1919 znovu vydána. Pasáže o husitství (s. 26–35) i o Husovi (s. 21–26) jsou nejen propracovanější, ale i jednoznačně vyhraněnější v hodnocení jeho vlastností a významu nejen pro český jazyk a národ, kdy jej řadí „mezi největší syny lidstva“, ale stejně jako všechny předchozí učebnice fakticky pomíjí věroučné aspekty jeho života a díla.²³

3. JAN HUS A UČEBNICE DĚJEPISU NA ČESKÝCH UČITELSKÝCH ÚSTAVECH

To, jakým způsobem a v jakém rozsahu se poznatky o dějinách světových i o historii habsburské monarchie včetně dějin národních dětí

²² Marie GEBAUEROVÁ – Antonín JIRÁK – Antonín REITLER, *Dějepis pro školy měšťanské: Díl 2. pro 2. třídu škol měšťanských*, Praha: Komenium, 1909, 107 s.

²³ Marie GEBAUEROVÁ – Antonín JIRÁK – Antonín REITLER, *Dějepis pro školy měšťanské: Díl 2. pro 2. třídu škol měšťanských*, Praha: Komenium, 1919, 3. podle nových osnov přepracované vydání, 120 s.; zde s. 25–26.

v obecných a měšťanských školách dovídaly, záviselo velkou měrou na schopnostech a znalostech učitelů, kteří s nimi pracovali. Tedy na tom, jak byli na svou profesi připraveni. Až do poloviny 19. století se budoucí učitelé elementárních škol (tj. absolventi normální nebo hlavní školy či neúplného gymnasia) připravovali pouze v tzv. preparandách, tří- až šestiměsíčních učitelských kurzech organizovaných při normálních, popř. hlavních školách. Ke zlepšení došlo po roce 1848, kdy začaly být zakládány dvouleté učitelské ústavy.²⁴ Hasnerova reforma dosavadní dvouleté učitelské ústavy nahradila ústavy čtyřletými – chlapeckými nebo dívčími (mj. tak bylo dívkám poprvé umožněno vystudovat školu zakončenou maturitou). Do roku 1918 bylo v českých zemích založeno celkem 49 – soukromých i státních, chlapeckých i dívčích – učitelských ústavů (27 českých, 21 německých a jeden utrakvistický). Organickou součástí každého ústavu byla tzv. cvičná obecná škola, popř. i cvičná mateřská škola. Činnost ústavů se řídila organizačním statutem (z roku 1874, resp. 1886), prvotní učební osnovy však byly vydány již v roce 1870.²⁵

Rozsah výuky dějepisu byl ve všech ročnících chlapeckých ústavů stanoven původně na dvě vyučovací hodiny, statut z roku 1886 však ubral ve čtvrtém roce studia jednu hodinu, v dívčích pedagogiích připadaly na dějepis v prvním až třetím roce v obou případech dvě hodiny, v posledním ročníku pak pouze jedna vyučovací hodina.²⁶ Statut předepisoval, aby budoucí učitelé ve školách studijní látku vykládali v duchu rakouského vlastenectví bez jakéhokoli politického či národnostního zabarvení. Metodické pokyny dále vyžadovaly propojení dějepisného výkladu se zeměpisem, látka měla být podávána formou volného, živého a souvislého vyprávění a v neposlední řadě měli učitelé při výuce vycházet i z vlastní soukromé četby a vzdělávání.²⁷ K dalšímu vzdělávání učitelů měly proto sloužit četné publikace. Z odborných zpracování se jednalo zejména o práce Františka Palackého (*Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I–V, 1848–1876*), Karla Vladislava Zapa (*Česko-Moravská*

²⁴ Josef HANZAL, „Vzdělanost a lidová osvěta v počátcích národního obrození,“ *Sborník historický* 18 (1971): 51–52, a též, „Příspěvek k dějinám školství,“ s. 237–238; k učitelskému vzdělávání srov. též NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti*, s. 58–59, 77–79 a 150–153.

²⁵ Blíže např. NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti*, zvl. s. 150–153.

²⁶ ŠAFRÁNEK, *Školy české II.*, s. 292.

²⁷ Zdeněk ŠÍPEK, *Čeští učitelé dějepisu národních škol: Jejich vzdělání, vzdělávání a činnost v letech 1774–1948*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974, s. 22–23 a 33–34.

kronika I–III, 1862–1872) či Václava Vladivoje Tomka (*Děje království Českého, 1843; Novější dějepis rakouský, 1887*). Z krásného písemnictví byly preferovány historické romány Aloise Jiráska či Václava Beneše Třebízského, důležité místo však náleželo též různým čítankám a příručkám, které byly vydávány pro usnadnění práce učitelů národních škol.²⁸

Pokud jde o vlastní učebnice dějepisu používané na českých učitelských ústavech k výuce dějepisu, nejčastěji byly používány příručky Jana Lepaře, Josefa Letošníka a Aloise Tilla.²⁹ Jan Lepař, ředitel Amerlingova učitelského ústavu v Praze, ve druhé části své třídlínné učebnice dějepisu (podle osnov připadla výuka středověké látky až do počátku 16. století na druhý ročník studia) věnoval přibližně pět stran výkladu o době vlády Václava IV. a v tomto rámci podal též základní informace o Janu Husovi (vydání Dekretu kutnohorského, odpor proti odpustkům, přihlášení se k Viklefovi, kostnický proces), dalších pět stran Lepařovy učebnice pak v podobném duchu přibližuje éru husitských válek až do přijetí Zikmunda za českého krále.³⁰ Podobně v širším kontextu, byť v menším rozsahu, informuje o Janu Husovi rovněž ve druhém dílu své učebnice Josef Letošník, učitel dějepisu na královéhradeckém pedagogiu a pozdější ředitel pedagogia v Jičíně.³¹ I zde chybí nějaká jednoznačná stanoviska či rozborů Husova učení, na rozdíl od Lepařovy učebnice při líčení kostnického procesu uvádí, že sice některé závadné články byly

²⁸ Tyto příručky se, často formou vyprávění příběhů posilujících národní vědomí, věnovaly mj. též husovské a husitské době, srov. např. Josef JEDLIČKA, *Stručný dějepis pro učitele a čekatele národních škol, co pomůcka k vykládání dějepisných článků v čítankách školních obsažených*, Praha: B. Sýblo, 1867, 71 s. (zvl. s. 40–48); Josef V. NIKOLAU, *Nikolauův dějepis český v obrazích pro mládež československou: Čtvrté rozmnnožené vydání „Obrazů z dějin československých“*, Praha: Fr. A. Urbánek, 1886, 190 s. (zvl. s. 117–131), či Ladislav HORÁK, *Příruční dějiny národa českého: Na základě nejlepších pramenů a dle dnešního stavu badání dějepisného i věd příbuzných*, Praha: J. Smrtka, 1906, 411 s. (zvl. s. 132–185).

²⁹ Alois TILL byl též autorem učebnic pro měšťanské školy, srov. např. Alois TILL, *Učebnice dějepisu na základě sociologickém pro chlapecké a dívčí školy měšťanské: Díl 2. Obrazy z dějin středního a nového věku do r. 1740*, Praha: F. Kytka, 1911, 129 s. Na učitelských ústavech byly používány i další učebnice – Josef HLADÍK, *Rukověť dějin mocnářství Rakousko-Uherského a jeho ústavy: Pro ústavy učitelské a školy střední*, Brno: Karel Winkler, 1883, 84 s., či Karel VOROVKA, *Dějiny mocnářství Rakousko-uherského s nástinem ústavy a správy státní. Pro ústavy učitelské*, Praha: Rohlíček a Sievers, 1888, 213 s.

³⁰ Jan LEPAŘ, *Všeobecný dějepis pro ústavy učitelské: Díl 2. Středověk*, Praha: I. L. Kober, 1876, 242 s.; zde s. 204–213.

³¹ Jeho třídlínná *Učebnice dějepisu obecného pro ústavy učitelské* byla v letech 1888–1910 vydána celkem čtyřikrát a podílela se tudíž na formování názorů mnoha budoucí učitelů národních škol.

Husovi připisovány neprávem, ale v jiných záležitostech (odmítání papežské moci a autority koncilu ve věcech věrouky) se však od katolické nauky odchýlil.³²

Ještě před rokem 1914 sepsal Alois Till novou řadu dějepisných učebnic, které po úpravě Františka Nováka v letech 1915–1917 byly vydávány i po roce 1918 a na učitelských ústavech používány ještě na konci třicátých let 20. století, kdy byly postupně nahrazovány učebnicemi Františka Lohra, dějepisáře kutnohorského pedagoga.³³ I Till zasadil husovskou problematiku do širokého rámce evropských dějin, přímo k Husovi se vyjádřil zejména na straně 149–152. Na rozdíl od autorů obou předchozích učebnic se, vedle připomenutí všech důležitých momentů z Husova veřejného působení, nevyhýbá ani hodnotícím soudům. V případě Jana Husa připomíná jeho mravní kvality a označuje jej za buditele národního vědomí na univerzitě. Pokud jde o husitské války, sice oceňuje chrabrost a vojenské úspěchy husitů, ale též velmi obšírně dokládá jejich neblahé důsledky (izolace, hospodářský úpadek a zrušení země, zhoršení postavení poddaných, pokles vzdělanosti a velké ztráty vzniklé ničením klášterů atd.). Na druhé straně zdůrazňuje rozvoj a upevnění pozice češtiny, posílení národního vědomí či první emancipační výdobytky husitské doby. Dále poukazuje na to, že husitství překročilo rámec pouhého náboženského zápasu, neboť se v něm propojily snahy náboženské, národní, sociální i politické.³⁴

ZÁVĚR

Nastíněný přehled dějepisných učebnic českých národních škol a učitelských ústavů vcelku dobře dokládá způsob, jakým byla v českém školství od šedesátých let 19. století pojmána a traktována – z pohledu katolické církve, rakouského státu i jeho školských orgánů – ožehavá postava Jan Husa i jím inspirovaného husitského hnutí. V souvislosti s postupující emancipací a proměnami české společnosti, v rámci

³² Josef LETOŠNÍK, *Učebnice dějepisu obecného pro ústavy učitelské: Díl 2. (pro druhý ročník) Od smlouvy ve Verduně (843) až do doby nejnovější*, Praha: F. Kytka, 1890, 146 s., zde s. 41–44.

³³ František NOVÁK – Alois TILL, *Dějepis pro ústavy ku vzdělávání učitelů a učitelek: Díl 2. Dějiny středního věku se zřetelem k zvláštním dějinám naší říše. Od pádu západní říše římské do smrti Maxmiliána I. a vymření Jagellovců v Čechách a v Uhrách (476–1526)*, Praha: Unie, 1915, 2. vydání, 202 s., zde 147–163.

³⁴ Tamtéž, s. 161–163.

soudobých politických zápasů i prohlubujícího se vědeckého poznání nábožensko-politických zápasů 15. století se postupně měnil též školský výklad i dikce příslušných pasáží dějepisných učebnic. Prvotní, obvykle jen velmi stručná a hodnotově neutrální konstatování o Husovi coby kritikovi dobových církevních zlořádů, jehož smrt na břehu Bodamského jezera se stala impulzem k husitským válkám, byla doplněna o kladná hodnocení charakterových vlastností betlémského kazatele i jeho zásluh o český jazyk. Postupně tak byly učebnicové pasáže o Husovi a husitství rozšířeny nejen o přehled pozitivních dopadů husitské doby, ale i o výčet jejich negativních důsledků. V případě Jana Husa bylo více místa věnováno přiblížení jeho života a zejména průběhu kostnického koncilu i Husovu odmítnutí odvolat své učení, avšak jeho jednotlivé aspekty nebyly nijak více přiblíženy či interpretovány.

Tento přístup je plně v souladu s doporučeními, která uvádí ve své práci z roku 1890 Ladislav Josef Kovářiček.³⁵ Jeho kniha si vytkla několik úkolů. Jednak chtěla ulehčit práci učitelům dějepisu na školách, seznámit je s novými poznatky a opravit stávající chyby. Dále je měla inspirovat i po stránce metodické a didaktické (nezbytnost výkladu látky přiměřeně věku dětí, vyprávění příběhů, důraz na vlastenecko-mravní stránku výuky). V neposlední řadě se snažila dát učitelům též rady, jak správně vykládat jednotlivé úseky českých dějin.

A v této souvislosti upřel nejvíce pozornosti „k nejchoulostivější stránce naší učby dějepisné, totiž k válkám husitským“ s tím, že tahle látka je – dle jeho názoru – pro žáky obecné školy nevhodná. Jako hlavní důvody uvádí teologickou náročnost tohoto úkolu jak pro učitele, tak i pro děti. Dále to, že žádný jiný úsek českých dějin se netěší tak široké obecné znalosti, což spolu se skutečností, že v základech husitství stojí otázka náboženské reformace, která má stále řadu příznivců i odpůrců, může oslabit autoritu učitelových slov, pokud by se ve škole pokoušel o výklad a hodnocení náboženských aspektů husitské doby. A vzhledem k tomu, že Husa a husitství si přivlastnily též jednotlivé subjekty na české politické scéně, doporučuje učitelům, aby na školách obecných rezignovali na výklad Husova učení (sám jeho jednotlivé části rozebírá pouze pod čarou v rozsáhlé několikastránkové poznámce) s tím, že naopak je třeba postavu Jana Husa vykládat především z pohledu jeho

³⁵ KOVÁŘIČEK, *O učbě dějepisné*, s. 5–12.

bezúhonného, mravného života, jeho zbožnosti, nezištnosti, jako zvelebitele mateřského jazyka a velkého vlastence.³⁶

Tyto Kováříčkovy závěry, reflektující tehdy spíše již obvyklou praxi nejen v rámci školní výuky, je tedy možno chápat i jako výstižný popis dobového diskursu formujícího se v průběhu 19. století v rámci českého národního hnutí, které našlo vzory či paralely ke svému emancipačnímu snažení právě ve slavné lucemburské éře českých dějin. Jen tak se mohl náboženský reformátor Jan Hus, jehož mučednická smrt se stala podnětem k husitské revoluci a následnému náboženskému a společenskému rozvratu českých zemí, stát bez větších problémů jednou z klíčových postav vznikající národní mytologie většinově stále katolického národa.

Jan Hus and Czech National Schools in 1867–1918

Keywords: 1867–1918; Bohemia; Jan Hus; Czech Education; General and Municipal Schools; Teachers' Institutes; History Textbooks

Abstract: History textbooks of Czech general and municipal schools, as well as teachers' institutes serve to document how the figure of Jan Hus was interpreted in the Czech educational system from the 1860s up to the declaration of an independent Czechoslovakia. The initially brief and value-neutral statements on Hus (a critic of Church sins whose death sparked the subsequent Hussite rebellion), were later expanded with information on his life, his work at the university and details about the Council in Constance. Jan Hus was later presented in textbooks as an innovator of the Czech language and a great patriot, while emphasis was placed on his exemplary and chaste life, sincere faith and generosity. The explanation of the religious aspects of Hus' theory and of the Hussite period was neglected due to their complicated nature and due to the delicacy of this topic in the theological, political and national context.

doc. PhDr. Miroslav Novotný, CSc.
Ústav archivnictví a PVH
Filozofická fakulta JU
Branišovská 31a
370 05 České Budějovice
novotny@ff.jcu.cz

³⁶ Tamtéž, s. 71–105 (k Husovi s. 71–88).